

VINCZE TAMÁS

ADALÉKOK PAP KÁROLY TANÁRI PORTRÉJÁHOZ

THE PERSONALITY AND STAMINA OF KÁROLY PAP, PROFESSOR OF LITERATURE IN THE EYES OF HIS STUDENTS. The essay describes Károly Pap, the first professor of literature at the University of Debrecen and a main representative of the positivist literature research, as a teacher based on the reminiscences of his former students. Among the literature researchers after 1948, he was considered – rather undeservedly – a negativ figure in the history of the University. Most of the people remembered him as cold and distant teacher with aristocratic behaviour. The essay demonstrates the professional taste of the wrongfully underestimated professor in literature, and draws a finer picture about the conflicting personality of Károly Pap.

2012-ben jelent meg Imre László kitűnő kismonográfiája Pap Károlyról, a debreceni egyetem első irodalomprofesszoráról, s a neves irodalomtörténész könyvéből igazán árnyalt képet kapunk Pap Károly tudományos működéséről, kedvelt korszakairól és alkotóiról, munkássága főbb csomópontjairól.¹ Az Imre László tolla alól kikerült pályakép minden rossz értelemben vett „debreceniségtől”, kálvinista elfogultságtól mentesen, a Pap Károly világszemléletét és irodalmi ízlését meghatározó miliók részletes rajzával adott tulajdonképpen első összefoglalást a méltatlanul elfeledett és sokszor lekicsinyléssel emlegetett professzor oeuvre-jéről, ám tanári egyéniségének, pedagógiai elveinek ismertetésével – néhány kisebb utalástól eltekintve – az egyébként magas színvonalú, mindvégig olvasmányos stílusú portré adós maradt. Jelen írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy Pap Károly tanári arcképét is felvázoljuk, elsősorban egykori diákjainak visszaemlékezéseire támaszkodva.

Pap Károly kapcsán szinte közhelyszerűen felbukkan az emlékezők szövegeiben a professzor elmaradottnak minősített irodalomfelfogása, a Nyugat folyóirat nevével fémjelzett irányzattól való idegenkedése, Ady-ellenessége. Ízlésvilágát a nemzeti konzervativizmus által elismert, kánonba emelt költőegyéniségek (elsősorban Arany) művészete határozta meg, így az egykori Gyulai-tanítvány, a Nagykőrös és Debrecen református hagyományait felvállaló tanár igencsak szűk tűréshatáron belül fogadott el irodalmi újításokat, a hivatalos irodalompolitika irányához nem illeszkedő költői tematikákat. Szabó Magda, a jeles író, akiről közismert tény, hogy lírikusként indult, visszaemlékezésében egy, a korra és Pap Károly ízlésvilágára jellemző történettel mutatja be a progresszív költői irányzatok és a konzervatív ítésk találkozását a debreceni Csokonai Körben. Így emlékezett vissza egyik diákkori irodalmi próbálkozására a hazai prózairodalom nagyasszonya: „Egyetemista koromra változott a helyzet, pedig akkorra már ír-

¹ IMRE LÁSZLÓ, *Pap Károly (1872–1954)*, Debrecen, 2012.

mazó ifjú hallgató és tanára között. A vita elég csúnyán ért véget, a sértett fiatalember ugyanis indulatosan lecsapta a professzor orra elé az említett Ady-kötetet, hogy olvassa el a kötet verseit (mivel sokan nem is olvassák Adyt, úgy beszélnek róla), majd kirohant a szemináriumról.⁴ Később helyreállt köztük a béke, nyilván Pap Károly sem kívánt tartós konfliktust a Gulyás családdal, ezt bizonyítja az is, hogy Gulyás Pál 1925-ben irodalomból doktorált, bár nem Adyról, hanem Az ember tragédiájának szerkezetéről írt disszertációt.

Hasonló hangulatú szemináriumi jelenetről számol be a nyelvészként indult Bakó Elemér „Egy élet a magyarságért” c. memoárjában. Az eset idején elsőéves Bakó egy Vörösmartyról tartott referátumhoz szólt hozzá a professzor óráján, miközben nem kisebb tekintélyre hivatkozott, mint Szerb Antal, akinek irodalomtörténetét a konzervatív tábor hívei nem kedvelték és nem is ismerték el a tudományos értékét (inkább esszéisztikus, népszerűsítő jellegű munkának tartották). Bakó Elemér azzal is kihívta maga ellen a professzor rosszállását, hogy megemlítette azt a folyóiratot is, amelyben Szerb Antalnak a magyar preromantikáról írt tanulmányát olvasta, ez a folyóirat pedig a Pap Károly számára ellenszenves Nyugat volt. A kívánt hatást mindenképpen elérte a bátor elsőéves: a szeminárium hallgatósága előtt feddte meg professzora a hivatalos irodalomtudomány által kevésbé elfogadott Szerb Antalra hivatkozó ifjút. Bakó tudatában élesen megmaradt a megszégyenítő kioktatás, időskorában is meglepő részletességgel, kivételes megjelenítő erővel idézte fel a számára ugyancsak kínos esetet. „Úgy, állva kellett végighallgatnom – írta – hosszú tirádáját az egyetemet züllesztő szellemről, amely, íme, már a magyar irodalomtörténet egyetemi tárgyalásának méltóságát is aláassa azzal, hogy mindenféle bomlasztó tanokkal az irodalomtörténetet is az »osztálygondolkodás« káros eszméivel próbálja ferde irányba beállítani. [...] Amíg Pap Károly engem csépel, velem szemben is megvédvé a magyar irodalomtörténet értékeit, a felsőévesek közül többen kárörvendő mosollyal az arcukon nézegettek hátrafelé, ahol én álltam, a hosszú tanterem végében.”⁵

Pap Károly – ma már szintén nehezen érthető – indulatának valós motívumaihoz akkor juthatunk közel, ha tisztában vagyunk a Szerb Antal által képviselt szellemtörténeti irányzat és a Pap Károly tudósi gondolkodását meghatározó pozitívizmus viszonyával: a szellemtörténész iskola intellektuális fegyverzete hazánkban is leváltotta és nevéssé tette a pozitívista irodalomtörténet-írás módszereit, a pozitívizmus alkonyát leginkább Pintér Jenő műveinek fogadtatásán lehetett észrevenni. Szerb Antalnak a tudományos írásaiban is erőteljesen megnyilvánuló szubjektivitása egyértelműen vérforraló lehetett egy filológiai pontosságot és mértéktartó ítélkezést előtérbe helyező, konzervatív tudós számára. Egyébként Szerb Antal neve nemcsak Pap Károly szemében és nem csak a „maradandóság városának” egyetemén volt vörös posztó: a szegedi magántanári habilitációjához vezető hosszas előkészületek és a habilitáció elhúzódó folyamata (a

⁴ Idézi BAKÓ Endre, *Gulyás Pál világa*, Debrecen, 1999, 17–18.

⁵ BAKÓ Elemér, *Egy élet a magyarságért*, Budapest, 2005, 144.

venia legendi miniszteri jóváhagyásának többéves késése) jól mutatják, hogy nem volt megfelelő támogatottsága a hazai irodalomtörténész körökben. Szegedi magántanárságát is csupán Sík Sándor és Zolnai Béla kitartásának, állhatatosságának köszönhetette, s természetesen azoknak a színpalak mögötti alkuknak, amelyek két protektora diplomáciai érzékét dicsérték. S még így is csak nagy nehézségek árán sikerült pontot tenni a magát „új nyugatosnak” valló fiatal író-irodalomtörténész magántanári cselekményére, aki életfeladatául tűzte ki azt a célt, hogy levegye a magyar szellem „méltóságteljes és divatjamúlt keménygallérját”, s megtanítsa „szép, színes puhaingben” járni.

Nem csupán a magyar szellem keménygallérját konzerválni kívánó, kálvinista Pap Károly idegenkedett az új iskolától, vele együtt indult kortársainak többsége hozzá hasonlóan gondolkodott. Ez a nemzedék volt az, amelynek tagjai gyermekkorukban beoltattak a nemzeti értékek fenyegetettségének (mai szemmel nézve talán eltúlzott, felnagyított) félelmével. Imre László nagyon jól rávilágít a kisonográfijában arra, hogy mit is eredményezett e generáció esetében a szülei és tanáraik révén beléjük plántált szorongás: egész életükben úgy érezték, élet-halál harcot kell vívniuk a nemzeti nyelv, a magyar identitás, a hazai kultúra és hagyományok védelmében.⁶ Amikor már nem Bécs önkényuralma volt a magyarság értékeit, nemzeti kibontakozását fenyegető legfőbb tényező, hanem a kozmopolita elkötelezettségű fiatal írótabor, a művészi dekadenciában ihletet, Párizs vibrálóan színes világában pedig inspiráló alkotói légkört kereső ifjú költők, akkor Pap Károly nemzedéke – öröklött eszményeit féltve – ugyanolyan elánnal fordult az új költészet képviselői ellen, amilyen vehemenciával a szülei védelmezték a Bach-korszakban a nemzeti kultúra ügyét.

Kardos László irodalomtörténész egyik önéletrajzi ihletésű írásában, az Alapvizsga című karcolatában idéz fel egy olyan jelenetet, amely Pap Károly fentiekben jellemzett nemzetféltő magatartásának, nemzeti konzervatív beállítottságának ékes bizonyítéka. Kardos, aki priuszos hallgatónak számított, mivel a kommün után nem térhetett vissza az egyetemre, egy félévet ki kellett hagynia, igencsak alaposan igyekezett felkészülni magyar szakos tanári alapvizsgájára. Ennek a hatalmas anyagot felölelő vizsgának az irodalomtörténeti felét természetesen Pap Károly előtt kellett letennie. A 19-es események után meghurcolt egyetemista nemcsak a vonatkozó irodalom legjavát tanulmányozta gondosan át, de a régi magyar irodalom legtöbb prózai és verses alkotását is végigolvasta. A karcolatban filmszerű pontossággal eleveníti fel vizsgája körülményeit, különösen a második kérdés által kiváltott, szinte illuminált állapotot. A professzor második kérdése ugyanis a hazai protestantizmus hőskorának verses epikájára vonatkozott, s ezen a területen Kardos igen biztosnak, elmélyültnek érezte a tudását. Felvillanyozva beszélt a tárgyalt kor alkotóiról, s hirtelen felfakadt lendületében, megittasodottságában a pillanat mámorában költött neveket is beleszótt a valós irodalomtörténeti személyek névsorába. Majd újabb kérdést is kapott, amelyre – páratlan felkészültségének köszön-

⁶ IMRE, *i. m.*, 11.

hetően – szintén kitűnően válaszolt. Pap Károly pozitívan reagált a több szempontból is szokatlan vizsgázói teljesítményre. Így kommentálja Kardos egykori tanára vizsga utáni viselkedését: „Professzorom nemigen volt elkényeztetve a jó szintű vizsgai produkcióktól. Az arca most kipirult a tanári öröm hevületében. A vizsga után karonfogott, a vállamra tette a kezét, és majdnemhogy megindultan, de jó hangosan, úgyhogy a folyosón járó-kelő vagy álldogáló hallgatóknak hallaniuk kellett, ezt mondta: Bárki bármit mond is, ön jó magyar ember! Kezet nyújtott, és elsietett. Elvörösödtem, szerettem volna láthatatlanná válni. A kollégák közül egy-kettő odajött hozzám, gratulált, és érdeklődött a vizsga menete iránt. Voltak, akik gúnyosan mosolyogtak. Elsomfordáltam. Akárhogy is – gondoltam aztán –, ez a naiv, nyilvános elismerés becsületére válik a professzornak. Olyan időket éltünk, amikor kommunistának bélyegzett, hozzá még zsidó hallgató mellett nyíltan kiállni nem volt könnyű. S ez a professzor egyébként sem tartozott a kiállós, bátor emberek közé. Szívesebben maradt a védettebb közép-sávban, a szélsőségektől távol...”⁷

Kardos László vallomásából egyértelműen kitűnik, hogy nem lehet fekete-fehér kijelentésekkel leírni Pap Károly tanári egyéniségét. Ugyanehhez az ellentmondásosság-hoz szolgáltat bizonyítékokat Kis Margit egykori nyíregyházi tanárnő máig kiadatlan visszaemlékezése. Az 1989-ben elhunyt magyar–német szakos tanárnő ilyennek őrizte meg emlékeiben irodalomprofesszora alakját: „Kenetteljes, mesterkélten finom modorú, de kissé ironikus. Minket kegyednek szólított, és túlzottan udvarias volt, különösen a női hallgatóival szemben. Kedvelt témái: a széphistóriák, a klasszikusaink közül Arany–Petőfi–Vörösmarty–Jókai. Az előadásain főleg ezekkel az írókkal foglalkozott, de a modernekhez már nem nyúlt.”⁸ Kis Margit azt is elmeséli a memoárjában, hogy a professzorral való kapcsolata igen kedvezően indult, a Vörösmartyról szóló kollokviumi beszámolója olyan mély benyomást tett Pap Károlyra, hogy a legjobb magyar szakos hallgatónak járó Thaly Kálmán-ösztöndíjat is neki ítélte oda. Ez az ösztöndíj nagy segítséget jelentett az igen egyszerű családból származó, nem sok otthoni támogatásban részesülő filozopternőnek. Az egyetemi hallgatótársai által méltán irigyelt bölcsészlány kivételezett helyzete nem volt tartós, később elveszítette professzora bizalmát, mivel alapvizsgáján nem szerepelt fényesen. Tanári alapvizsgájának apró részleteire Kis Margit is ugyanolyan élesen emlékezett, mint Kardos László, érdemes ezeket az emlékeket azért is felidézni, hogy Pap Károly vizsgáztatói módszereibe, tanári kérdéskultúrájába bepillantást nyerjünk. A nyíregyházi tanárnő az alábbi módon számolt be alapvizsgája lefolyásáról, hangulatáról: „A sok kitűnő kollokvium után a magyar irodalomból csak jó eredményt értem el. Ez nem felelt meg sem Pap Károly professzor úr, sem az én várakozásomnak. Kicsinyes kérdései is hozzájárultak a balsikeremhez: Hol fedezték fel a königsbergi töredéket? Milyen fa alatt lesték meg a vének a fürdőző Zsuzsannát?

⁷ KARDOS László, *Hármaskönyv: Kísérletek, viták, vallomások*, Budapest, 1978, 27.

⁸ Dr. Kis Margit, *A vibaredzett nő: Életrajzi írások*, 1982 – 139 számozott lapból álló gépirat. MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára XIV. 49/5. doboz, 91.

Mit csinált Jónás a cethal gyomrában? Ezek afféle átejtő kérdései voltak a tanár úrnak. Erre világleletemben sem gondoltam. A königsbergi töredékkel kapcsolatban pedig azt véltem, nyilván valamelyik pince vakablakában találtak rá, dehogy azt kellett volna rá felelni: Hát Königsbergben! Nevetségesen hatott e kérdés és felelet egyaránt. Ezt még csúfságból sem mertem volna így megválaszolni. Miért emlékezem e kis jelentéktelen epizódra? A vizsgák sikerére döntő az indulás. Ha az első kérdésekre nem sikerül frapáns feleleteket adni, azok már befolyásolják a többieket is. Úgy is történt. Nyomott hangulatom nem oldódott fel egész alapvizsgám folyamán sem. Sovány vigasztalás volt, midőn utána azzal vigasztalt a professzorom: »Nem a vizsgálja után ítélem meg kegyedet, hanem nagy tudása és olvasottsága után.« Azon csodálkoztam legjobban, hogy a Thaly Kálmán-ösztöndíjat nem vonta meg tőlem e balsiker után sem, egyetemi éveim alatt végigélveztem.⁹ Az idézett részletből kirajzolódó tanári arcon a rosszindulat és a jóindulat vonásai egyaránt felfedezhetők. Az alapvizsgán feltett kérdések a legkevésbé sem minősíthetők segítő szándékúnak vagy egyáltalán korrektnek, míg a vizsga utáni professzori reakció kétségkívül emberséges tanári hozzáállást tükröz. A történet kerekességéhez hozzátartozik, hogy a későbbiekben a jeles tanítvány és professzora kapcsolatába némi hidegség, sőt ellenségesség férközött, mivel Kis Margit egy olyan tanári állást nyert el a nyíregyházi Kálvineumban, amelyre az ő lánya, Pap Katalin is pályázott. A 20-as évek végének állásszegény világában valóságos harc folyt minden tanári állásért, s a Kis Margit által elfoglalt magyar–német szakos státuszra két debreceni professzorlány is aspirált: Pap Károly leányán kívül Szentpéteri Kun Ágota is szívesen tanított volna a tanítónőképzőben. A befolyásos édesapák lányait – nem várt meglepetésként – az ismeretlen földműves család gyermeke előzte meg, akit egyedül Zsigmond Ferenc támogatott. Kiss Ferenc, a tanítónőképző akkori igazgatója azzal indokolta a debreceni egyetemi körökben nem kevés megbotránkozást keltő döntését, hogy neki viharedzett tanárnőre van szüksége. S ha nem is mondta ki, de magában biztosan hozzátette azt is, hogy a tanítóképző intézeti tanárság fárasztó munkája nem úri kisasszonyoknak való. Ha nem is menthető, de emberileg érthető, hogy a leánya kudarcra miatt magát is sértettnek érző apa megorrolt a gyermeke vetélytársnőjére, s hosszú ideig érezte a neheztelését vele szemben. Később aztán helyreállt köztük a béke, olyannyira, hogy Kis Margit 1942-ben doktori címet is szerzett magyar irodalomból a Czóbel Minkáról írt disszertációjával.

Pap Károly távolságtartó, tekintélyelvű professzori magatartásának okait akkor értjük meg leginkább, ha felidézük a XIX. század utolsó évtizedének hazai egyetemi világát, amelyben a későbbi debreceni oktató tanári mintákat, viselkedésmódokat megismerhetett. Ennek a világnak a hangulata még igencsak távol állt a később Sík Sándor vagy Várkonyi Hildebrand nevével fémjelzett, ideális műhely jelentő egyetemi szemináriumok légkörétől. Pap Károly, aki Kolozsvárott és Pesten végezte a tanulmányait, Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot, Alexander Bernátot láthatta maga előtt példaként, az a Riedl

⁹ Dr. Kis, *i. m.*, 131–132.

Frigyes, aki igen közvetlen kapcsolatot ápolt a hallgatóival, s még a lakására is meghívta őket teázni, csak akkor kezdte meg egyetemi tanári működését, amikor már Pap Károly középiskolában tanított. Pap Károly még abban az egyetemi mikrokozmoszban szocializálódott, amelyet Kemény Gábor – bár néhány évvel később volt az egyetem hallgatója, mint Pap – a következőképpen jellemzett: „A budapesti egyetem hangulata nem hódított meg, sőt kissé elidegenített. Nemcsak tudást, de tanítványaikhoz való közeledést tételeztem fel a professzorok részéről, s ebben a reményben nagyon megcsatlakoztam. Akiket rendszeresen hallgattam, ha tudományukkal hatottak is rám, emberi magatartásukkal annál kevésbé. Petz Vilmos, a kiváló hellenista, apró részletekben is elmélyedni tudó nagy filológus, nagyon magasán állt felettünk, úgy éreztem, hogy a tanári katedra elérhetetlen magasságában állott előttünk, és mintha csupán a *classica philologia* iránt tudna felmelegedni. [...] Beöthy Zsolt poétikus lelkű előadásai is érdekelték; Bodnár Zsigmond hullámelmélete – mellyel a világfejlődést az ideális és reális eszméáramlatok szabályos váltakozásából próbálta kimagyarázni – szintén lekötött, de mindezeket összevetve mégis csak egy nagy, hideg otthonnak éreztem a budapesti egyetemet.”¹⁰ Ennek a szeparatív, tudósi elzárkózást mutató, professzori méltóságot őrző magatartásnak lett később a képviselője Pap Károly is a debreceni egyetemen.

Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy távolságtartása egyfajta indifferenciával párosult, nagyon is alaposan megfigyelte a tanítványait, pontos, részleteiben is helytálló képet alkotott a 20-as, 30-as évek egyetemi ifjúságáról. Ezt bizonyítja az a hozzászólása is, amely az 1936-os Felsőoktatási Kongresszuson hangzott el, Németh Gyula vitaindító előadása után. Beszédében meglehetősen elsomorító, de sajnós reális képet fest a bölcsészkar ifjúság hiányos előismereteiről, a tanári pálya iránti elhivatottságuk alacsony fokáról, pályaválasztási motívumaik bizonytalanságáról.¹¹ Egészen előremutató módon magyar nyelvi és irodalmi (vagy akár magyar művelődéstörténeti) felvételi vizsga bevezetésére tesz javaslatot, mert úgy érzi, tarthatatlan deficitekkel ülnek be a frissen befogadott egyetemi polgárok az univerzitás padjaiba. Kifogásolja, hogy a hallgatók többségének igencsak felületes, zavaros ismeretei vannak a nemzeti történelem alapvető mozzanatairól, felrója azt is, hogy „gyatra a stílbeli készségük, frazeológiájuk”, elpanaszolja, hogy nemcsak a beszédük van tele idegenszerűségekkel, de még akcentusuk is eltér a régi, tiszta, magyaros akcentustól, helyette egy kérdezve felelgető, éneklő, „jodlirozó” tónust vettek fel. Ezek a megállapítások természetesen nemcsak azt tükrözik, hogy Pap Károly reálisan szemlélte a világháború utáni évtizedek egyetemi ifjúságát, hanem azt is, hogy valójában nehezen tudott megbarátkozni azzal a társadalmi átalakulással, amely részben már a 30-as évek hazai egyetemeinek hallgatói összetételében megmutatkozott. Nem tehetett róla: nemcsak irodalmi ízlését tekintve maradt XIX. századi ember, hanem az alulról kitermelődő értelmiségi réteg minőségével kapcsolatos szkepszisében is.

¹⁰ KEMÉNY Gábor, *Az egyszerűség útja*, Budapest, 1972, 56–57.

¹¹ *Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai III.*, szerk. MÁRTONFFY Károly, Budapest, 1937, 25–28.